

חדשות בעתיקות – דצמבר 2019 **ד"ר צביקה צוק – ארכיאולוג הרשות**

בחזרה ליודפת 2019

פרופ' מוטי אביעם - מכללת כנרת, צילומים: מוטי אביעם, יהושע דריי ואחיה כהן-תבור

בחדשים יולי ואוגוסט 2019 נערכה חפירה מחודשת באתר יודפת, ביוזמת רשות הטבע והגנים, במסגרת פיתוח גן לאומי יודפת העתיקה בתמיכת אגף מורשת במשרד המורשת.

את החפירה ניהל פרופ' מוטי אביעם ממכון כנרת לארכיאולוגיה גלילית ומנהלי השטחים היו אחיה כהן-תבור בבית הפרסקו וד"ר קייט רפאל בבית הכנסת, יחד עם מרצים וסטודנטים מאוניברסיטת לוזאן. כן סייעו איילת טציר ואהרונם אמיתי במנהלה ורישום. עקב טבעה של חפירה מחודשת זו, כפי שנראה להלן, היה צורך בליווי שימורי הדוק שיכתיב את קצב העבודה ולכן הצטרף לרוב ימי החפירה יהושע דריי, שהנחה את החופרים בבית הפרסקו.

חפירות יודפת התנהלו בין השנים 1992-1999 מטעם אוניברסיטת רוצ'סטר בניו יורק ורשות העתיקות ובמהלכן נחשפו עדויות לחיי היום-יום של יהודי הגליל במאה הראשונה לספירה כמו גם עדויות חדות וברורות לביצור העיירה לקראת המלחמה שהרסה אותה. מציאתם של המטבעות המאוחרים ביותר משנת 64 לספירה, יחד עם עשרות ראשי חיצים, אבני בליסטראות ועוד, מעידים על כך שזהו מקומה של העיירה יודפת אשר הייתה אתר הקרב הראשון בין היהודים לרומאים במרד החורבן, כמתואר בפירוט בספרו של יוסף בן מתתיהו "מלחמת היהודים". יוסף היה מפקד הקרב שבסיומו חרבה העיר והוא נפל בשבי הרומאים. בין השאר התגלו בחפירות עצמות אדם רבות אסופות בתוך בורות המים וסימני חיתוך שהיו עליהן הם עדות לטבח הכבד שנעשה ביושבי העיירה עם כיבושה.

לקראת המשך פיתוח האתר, החליט צוות היגוי להרחיב את החפירה בשני מוקדים: בית הפרסקו ובית הכנסת המאוחר.

בית הפרסקו

בשנת 1997 נחשף במדרון הצפון מזרחי של יודפת חלק של חדר ששלושה מקירותיו היו צבועים בפרסקו בסגנון הפומפיאני השני. הקיר המערבי השתמר באופן מפתיע לגובה של כמטר וחצי. כאשר הגיע צוות השימור של רשות העתיקות לפרק את הפרסקו ממקומו, כי לא ניתן היה לשמרו בשטח, נעשתה חפירה עד לרצפה, ואז התברר כי הרצפה צבועה אף היא בפרסקו, תופעה נדירה ביותר שנמצאה בארץ רק באורכסטרה של התיאטרון ההרודיאני בקיסריה.

גילוי ראש הקיר עם הסטוקו בשנת 2019

הפרסקו שהתגלה בשנת 1997 לאחר ניקוי ולפני הוצאתו

כעת, הורחב השטח והחלה חפירה אל הקיר הצפוני הנמצא בחלקו האחורי של המבנה. הסתבר כי קיר זה השתמר לגובה של כשני מטרים, ובחלקו העליון השתמר סטוקו בדגם של מעוינים. עיטור זה מוכר מכמה מבנים מפוארים מהתקופה ההרודיאנית כמו הרודיון וארמון חלקיה, אך אף לא אחד מהם שרד.

קיר הפרסקו והסטוקו בראשו

שברים רבים של פרסקו נמצאו במפולת מעל לרצפה, מה שמוביל לאפשרות להציע (כפי שהדגיש י. דריי) כי המבנה ניטש זמן קצר לפני המלחמה וקירותיו פורקו כדי לשמש לבניית החומה הנמצאת כ-20 מ' מהבית. יחד עם השברים התגלו גם ראשי חיצים של קשתות, ראשי חיצים

ראש חץ ושברי פרסקו מעל הרצפה של קטפולטות וגם אבני בליסטרה, עדות חיה לקרב הכבד שנערך בקיץ של שנת 67. החפירה הורחבה אל החדר הצמוד ממזרח והתברר שזה אולם באורך של כ-10 מ' וברוחב של כ-4 מ' שקירותיו עשויים סטוקו לבן המחקה אבני גזית בדגם המוכר כ-"masonry style".

קירות הפרסקו והסטוקו שומרו מייד על ידי דריי בעזרת צוות השימור של רט"ג בניהולו של יהונתן אורלין. קיר הפרסקו לא נוקה כדי לשמור על הצבעים. בהמשך, יוקם מבנה שמתחתיו ניתן יהיה לעבוד בתנאים נוחים ומתאימים לשימור ויחשף יופיו של חדר הפרסקו. הקירות שהוצאו בעבר, הנמצאים במוזיאון הכט, יוחזרו למקום ושולבו במבנה שיוצג לציבור. כעת הוקם מבנה קל מעל בית הפרסקו שמכסה ומשמר את הפרסקו כדי שלא יפגע עד לשימורו וחשיפתו המלאה.

בית הכנסת

יודפת כאמור חרבה וניטשה בקיץ של שנת 67 לספירה. רבים מתושביה נהרגו ונשבו. סביר להניח שהאיזור הפך ל"שטח צבאי סגור" כעונש על הקרב הכבד שנערך בו במשך 47 ימים, שבהם היו גם לרומאים אבדות רבות. כ-100-200 שנים לאחר מכן חזרו יהודים ויישבו את המקום, אבל לא על הגבעה הנישאת של העיירה המבוצרת מהמאה הראשונה, אלא על מדרון ההר מצפון הקרוי כיום הר מימין על שם משמרת הכהנים שישבה במקום על פי "הברייתא של משמרות הכהנים".

בית הכנסת – מראה כללי

במקום ניתן לראות שרידי בתים, בורות מים, בתי בד ומבנה אחד בעל עמודים בציר צפון-דרום. הנחת המחקר הייתה שזהו בית הכנסת של היישוב ולכן התחלנו לחפור בו. מתברר כי על המבנה מהתקופה הרומית המאוחרת או הביזנטית הוקם בית פרטי בתקופה הממלוכית ופגע בו קשה. נמצאו עמודים ובסיסים, חלקם אולי באתרם, וכן רצפה של טיח. ביחד עם שפע רעפי החרס, וגילוי פתחו של המבנה במרכז קיר הדרום, אנחנו מניחים כי אכן זהו בית כנסת. החפירה תימשך בשנה הבאה יחד עם משלחת מאוניברסיטת לוזאן בשווייץ.

בנוסף לכך, בסמוך לבור מים במדרון הדרומי, חשפנו מקווה טהרה, המקווה השלישי שנחשף באתר.

המקווה השלישי

חפירת הארמון הכנעני באקרופוליס של תל אפק בעונת 2019

ד"ר ענבל סמט - המכון לארכיאולוגיה של אוניברסיטת ת"א ומכון ישראלי לארכיאולוגיה (ע"ר)

במהלך יוני 2019 קיימתי חפירה (רישיון רע"ת G-61/2019, היתר רט"ג A047-19) בשטח X בתל אפק – האקרופוליס של העיר שמתקופת הברונזה התיכונה. החפירה נערכה בהזמנת רשות הטבע והגנים ובביצוע מכון ישראלי לארכיאולוגיה (ע"ר) מטעם המכון לארכיאולוגיה ע"ש סוניה ומרקו נדלר באוניברסיטת ת"א. הייתה זו עונת החפירה החמישית, שמטרתה הייתה חשיפת החצר¹ המרכזית של ארמון 3, ארמון מתקופת הברונזה התיכונה ב', למטרות שימור ושחזור – פרויקט פיתוח שיזמה רשות הטבע והגנים.

תולדות החפירה בשטח X

שטח X, שבו נחשפו ארמון 4 וארמון 3, שנבנו זה על גב חברו, נחפר על ידי משלחת חפירות בראשות משה כוכבי ופרחיה בק בשנים 1977-1985. ממצאי החפירה פורסמו בדרך Gadot and Yadin 2009 - *Aphek-Antipatris II: The Remains on the Acropolis*. ארמונות 4 ו-3 תוארו על ידי אסתר ידן (Yadin 2009). במרכז חלקו החשוף של הארמון יש חצר רחבת ידיים (לוקוס 6107) המוקפת קירות ברוחב של כשני מטרים. על ציר האורך שלה ניצבו שני בסיסי עמודים מאסיביים, שמקומם – כך הייתה ההערכה – במרחקים שווים מהקירות המערבי והמזרחי של החצר המלבנית. סביב החצר נתגלו שרידי תשעה חדרים. רצפה מטויחת כיסתה את ראשי הקירות שהקיפו את החצר ואת ראשי בסיסי העמודים, והחופרים הניחו שזוהי הרצפה המקורית של החצר והציעו שחזור קונסטרוקטיבי שעל פיו קירות לבני הבוץ המקוריים של ארמון 3 נבנו על גבי רצפה זאת (Yadin 2009: 19) – שיטת בנייה שאין לה אח ורע במחקר הארכיאולוגי של הלבנט. על גבי החצר המרכזית של ארמון 3 נבנו בסוף תקופת הברונזה התיכונה מבנים מקירות לבני בוץ מטויחים שנקראו בפי חופריהם "ארמון 4" (Yadin 2009: 31-37). בשנת 2015 הוחלט להשיב עטרה ליושנה ולשחזר את רצפת הטיח של האולם המרכזי של הארמון ואת עמודיו לצורך המחשה למבקרי הגן הלאומי. במהלך שתי עונות חפירה שהתקיימו ב-2015 וב-2016 בניהולם של אסף וסבינה קליימן הוסרו חלק מן המחיצות שלא נחפרו בעבר ופונתה כמות גדולה של אדמת שפכים. במהלך עונות אלה החלו החופרים להסיר גם את השכבות העות'מאניות מעל פינתו הצפונית-מערבית של אולם הארמון. בריבוע זה נחשפו ראשיהם של שני קירות עות'מאניים (F103, F104) שניגשו אל קיר המצודה העות'מאנית. שלוש עונות חפירה נוספות (2017-2019) נוהלו על ידי, ותוצאות האחרונה שבהן מובאות כאן.

הישגי עונת 2019

קירות החצר של ארמון 3 נחשפו כאמור בחלקם על ידי משלחת החפירות של כוכבי ובק. במהלך שתי העונות הקודמות חשפנו את המשכו המזרחי של הקיר הצפוני (7235), שנשדד בתקופה מאוחרת לעומק רב, ואת ראש הקיר הדרומי (6282). במהלך העונה הנוכחית השלמנו את חשיפת ראשי קירותיה של חצר 6017 בכל מקום שבהם לא נשדדו ואת חלקה המזרחי של החצר חפרנו לעומק שיאפשר את כיסויה ברצפה משוחזרת (איור 1). בדרום השטח פורק קיר לבני בוץ של ארמון 4 (WF115 = WF120) עד לגובה הרצפה המטויחת העבה שמתחתיו, שבעונה זאת התברר מעבר לכל ספק כי היא שייכת לארמון 4. בפינתו הדרומית-מזרחית של השטח הוסרו שרידי קירות ושתי רצפות של ארמון 4 ותחתן נחשפו ראש הקיר המזרחי של החצר (W137) ונקודת המפגש של קיר זה עם הקיר הדרומי שלה (W6282). זה האחרון ניגש אל הקיר המזרחי ונבנה, על כן, מאוחר יותר.

¹ יש חוקרים שהציעו שהמרחב שאליו אני מתייחסת כאל חצר במאמר זה, היה מקורה רק בחלקו הדרומי או שהיה מקורה בשלמותו ושימש כאולם.

איור 1: חצר 6107 במבט על (הצפון למעלה) בתום החפירה. בתמונה אפשר לראות גם את החלק מרצפת החצר שכבר שוחזר וכן שני עמודים שהוצבו על בסיסי העמודים המשומרים.

ייתכן שהדבר מצביע על כך שחצר 6107 נוספה כאגף מערבי לארמון שכבר היה בנוי בחלק המזרחי של האקרופוליס, שטרם נחפר. ממצא נוסף המחזק את ההשערה הזאת הוא עיבוי של הקיר המזרחי בכ-20 ס"מ, בדיוק לפני הנקודה שבה הוא נשדד. השוואת העיבוי לעיבוי זהה של קיר 6282 (שניהם מסומנים בעיגול אדום באיור 1) רומזת שייתכן מאוד שמדובר במזוזת פתח המוביל אל חדר או אל חלל פתוח אחר בארמון.

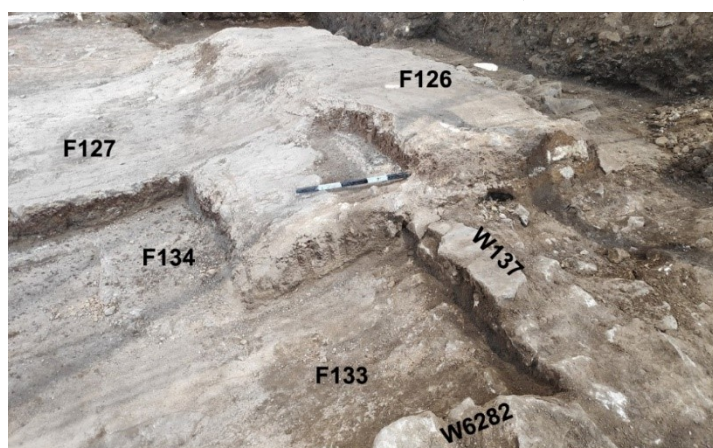
מיקומה של נקודת העיבוי – בפנים חצר 6107 (בניגוד למזוזת הפתח בקיר 6282 הנמצאת בפן הקיר שמחוץ לחצר) ומול העמוד – והעובדה שקיר W137 נבנה לפני קיר W6282 מרמזים אולי על חצר קדומה יותר ממזרח לחצר 6107, שכאן היה פתחה המקורי. הקיר התוחם את חצר 6107 מצד מזרח השתמר לאורך של 5.8 מ' ואילו פינתו הצפונית-מזרחית נשדדה על ידי פעילות בנייה עות'מאנית, שהייתה קשורה, ככל הנראה, לבניית חדרי הקסרקטין. על חורבותיה של הפינה נבנה חדר עות'מאני שקירו המערבי (W123) נבנה בדיוק על תוואי הקיר של ארמון 3 וככל הנראה על נדבכיו התחתונים של הקיר הקדום. הפינה הצפונית-מערבית של חצר הארמון חשפנו קיר (W131) של מבנה או מתקן שאת פינתו המטויחת בטיח הידראולי חשפנו כבר ב-2018 (איור 2). הטיח המתעגל בפינת המתקן מעיד על קיומו של קיר דרומי שהפך המזרחי שלו התמוטט או נשדד במרוצת השנים. בחתך המערבי של הריבוע רואים, ככל הנראה, את ליבת הקיר המדובר. ראש הקיר W131 היה מטויח, וייתכן שמשמעות הדבר היא שמדובר במתקן פתוח ולא בבור מים, דהיינו בבריכה קטנה. בהמשך מצאנו גם את הקיר הצפוני (W140) של המתקן, המתוארך, באופן טנטטיבי, לתקופה הרומית, משיקולים אדריכליים וסטריגרפיים. הקיר הצפוני של המצודה העות'מאנית נבנה כאן ישירות על קיר המתקן הרומי, שעל ראשו הוסיפו בנאי המצודה שכבה בודדה של אבנים קטנות לפילוס (F138). הפינה הצפונית-מערבית של חצר ארמון 3 נשדדה אף היא, אם כי בתקופה מוקדמת יותר מהפינה הצפונית-מזרחית.

איור 2: קירות המטויחים של מתקן רומי (W131 משמאל ו-W140 מימין) וקיר חדר הקסרקטין (W102) הנראה מעליהם

בצד הדרומי-מזרחי של החצר חשפנו סדרה של ארבע רצפות מטויחות (איור 3). הרצפה העליונה (F126) שייכת לאחד מחדרי מבנה לבני הבוץ של ארמון 4 והייתה קיימת רק באזור שמעל קיר W137. רצפה זו השתפלה חדות מערבה ושוליה שולבו עם

איור 3: הרצפות המשוככות של ארמונות 3 ו-4. רצפות ארמון 4 (F126) ו- (F127) מכסות את קיר ארמון 3 (W137). ואילו רצפות ארמון 3 (F133, F134) ניגשות אל הקיר.

רצפה F127 שתחתיה. רצפה F127 היא ככל הנראה המשכה של רצפה 6107 המופיעה בדוח כרצפתו של ארמון 3. שתי רצפות נוספות (F133, F134) שנחשפו תחת רצפות ארמון 4, הן רצפותיו המקוריות של ארמון 3, שככל הנראה לא נחשפו על ידי משלחת כוכבי ובק. הרצפה הקדומה יותר (F133) היא רצפה מאסיבית שעוביה כ-20 ס"מ והיא בנויה מתשתית של אבנים בינוניות שעליהן אבן כורכר כתושה ועליה טיח; הרצפה המאוחרת (F134), גבוהה בסנטימטרים בודדים, עשויה אבן כורכר כתושה, ומונחת ישירות על הרצפה הקדומה.

מסקנות

תל אפק הוא מאתרי תקופת הברונזה התיכונה החשובים בדרום הלבנט. הרצף הסטרטיגרפי של סדרת ארמונות

ומכלולים קרמיים המשויכים אליהם הפכו את הדוח הקרמי של אפק למסמך מכונן המשמש עוגן לכל מחקר טיפולוגי השוואתי העוסק בתקופה. חלק ניכר מהתיארוך היחסי של אתרי תקופת הברונזה התיכונה מבוסס באופן זה או אחר על הרצף הקרמי מאפק. התגליות החדשות שנחשפו בעונת החפירה האחרונה שופכות אור חדש על הסטרטיגרפיה של ארמונות 3 ו-4 באפק ועל המתווה האדריכלי שלהם, ובכך גם על הבנת הרצף הקרמי של ארמונות הברונזה התיכונה ב'. אם יערכו בעתיד חפירות תחת רצפות הטיח החתומות של ארמון 3 שנחשפו בעונה זו ייתכן שנוכל לשפר את הבנתנו הכרונולוגית של האתר.

סיכום

פעילות של שימור ושחזור עתיקות, בעיקר בגנים הלאומיים קולטי הקהל, היא בעלת חשיבות רבה בהנגשת הארכיאולוגיה והמורשת לקהל הרחב. עם זאת, כל פעולת שחזור פיזית מותירה רושם הן על האתר והן על המבקר בו. על כן יש לציין לטובה את החשיבות והסבלנות שהקדישו ברשות הטבע והגנים לקיום חפירה סדורה וקפדנית לשם תיעוד ולמידת השרידים באתרם, טרם ביצוע העבודות הדרושות. עבודות השחזור יסייעו להגביר את חווית הביקור באפק ואת סקרנות המבקרים לגבי העבר והמורשת החומרית של אתר חשוב זה.

מקורות

Gadot, Y. and Yadin, E. 2009. *Aphek-Antipatris II: The Remains on the Acropolis. The Moshe Kochavi and Pirhiya Beck Excavations* (Monograph Series of the Institute of Archaeology of Tel Aviv University 27). Tel Aviv.

Gadot, Y. 2009. Late Bronze Age (Strata X14–X12). In: Gadot and Yadin 2009: 41–71.

Yadin, E. 2009. Middle Bronze Age (Strata X19–X15). In: Gadot and Yadin 2009: 7–40.

הארמון הכנעני בתל אפק, שימור 2019 – דו"ח ביצוע

ניסן בן נתן – משמר, צילום: ניסן בן נתן
 צילום מרחפן: בועז גרוס

הקדמה

בינואר 2018 הסתיים השלב הקודם בשימור ארמון 3, בו שוחזרו הפתח לאולם המרכזי והרצפה. גשמים שירדו מיד לאחר יישום שכבת הגמר של הרצפה, הרסו אותה. הוחלט להמתין עם יישום מחדש של שכבת הגמר להמשך חפירה ארכיאולוגית שתחשוף את חלקי הארמון המכוסים, ולשלב פעולה זו עם שחזור/שימור האזורים שייחשפו.

רצפה 2 ורצפה 2א הן רצפות ארמון 3 המתאימות גם לרצפה המשוחזרת משנת 2018. רצפה 1 היא רצפה מאוחרת יותר.

הרצפה ששוחזרה בשנת 2018 התחברה לרצפה 2א ממערב. אך ממזרח, שוחזרה בטעות במפלס רצפה 1, שלא הייתה חשופה, אך בצבצה בכמה נקודות.

כדי לחבר את הרצפה המשוחזרת להמשך רצפה 2א

ממזרח, הוסרו השוליים המזרחיים של השחזור, ונחפר שיפוע שיפריד את השחזור מחדש מרצפה 1, ויחבר אותו להמשך רצפה 2א מדרום. כמו כן, הוחלט להשאיר את המתקן בפינה הצפון-מזרחית, ולא לשחזר בו את הרצפה. העבודה נעשתה בהנחיית ד"ר צביקה צוק, ארכיאולוג רט"ג. סייע בידי גדליה בלנקי, משמר מוסמך.

- רצפה 2א
- רצפה 2
- רצפה 1
- רצפה 2018
- קיר לא מטופל
- קיר 2014
- קיר 2018
- חומר

העבודה החלה ב-23.9.2019, הופסקה בזמן החגים, והסתיימה ב-14.11.2019.

חומרים ותערובות

סיד – St. Astier NHL5.

חול – חול מחצבה.

אדמה – אדמה מקומית מהחפירה הארכיאולוגית.

אדמה מסוננת – אדמה מהחפירה > 8 מ"מ.

מצע – חומר הידוק (גיר כתוש) > 30 מ"מ.

אבן – אבן מקומית.

קירות ומצע לרצפה בפינה הצפון-מערבית: 1 סיד / 8 אדמה.

מצע לרצפה בשוליים המזרחיים: 1 סיד / 5 מצע.

גמר לרצפה, לקונות ושוליים לטיח: 1 סיד / 4 חול.

ציפוי חתך – 1 סיד / 6 אדמה מסוננת.

פעולות שימור

שחזור קיר בפינה הצפון-מזרחית ובצלע המזרחית:

- מילוי באדמה עד לגובה תחילת הבנייה (מימין)
- בניה באבן ובתערובת סיד/אדמה (משמאל)

שחזור קיר בפינה הצפון-מערבית:

פינה זו נחפרה בעת העתיקה עבור בניית בריכה. חלק מהקירות ומהטיח של הבריכה שרדו. קיר הארמון שוחזר ללא הסרת שרידים אלה.

- חפירה רדודה לצורך מיקום אבן בגובה מתאים

השארית מרווח ריק בין הקיר המשוחזר לטיח העתיק, ומילוי המרווח באדמה.

- בניה באבן ובתערובת סיד/אדמה.

כיסוי ראשי קירות:

קירות הארמון הם בעצם יסודות אבן לקירות לבני בוץ. לכן, מפלס ראשיהם שטוח.

חלק מפעולת הכיסוי הוא מילוי חללים בקיר.

יישום שכבת גמר:

- הסרת צמחיה.
- ניקוי מסחף ומחומר חלש, בכף פלדה ובמטאטא.
- הרטבה.
- יישום שכבה בעובי 3-5 ס"מ.
- הידוק בספוג.

שימור שרידי טיח רצפה 2/2:

- הסרת צמחיה.
- ניקוי.
- ייצוב שוליים.
- מילוי לקונות.

ייצוב חתך סביב רצפה 1:

מערכת חתכים ארכיאולוגיים שחשפו את רצפה 2/2, השאירה את שרידי רצפה 1 כאי מוגבה, מוקף בתשתיתו החשופה. תשתית זו מורכבת מאדמה ו/או לבנים מפוררות, וגובהה מגיע ל-40 ס"מ.

כדי לתחום את ה"איי", כדי למנוע את התפוררות התשתית וכדי להגן על שרידי טיח רצפה 1, ציפינו את החתך בתערובת סיד-אדמה מסוננת 1:6.

שימור שרידי טיח רצפה 1:

- הסרת צמחיה.
- ניקוי.
- ייצוב שוליים.
- מילוי לקונות.

תל אפק – אנטיפטריס – פעילויות לקהל הרחב בנושא "הורדוס – חיים שכאלה" כתבה: טל כרמי – רכזת פעילויות ומבקרים, גן לאומי ירקון, מקורות הירקון תל אפק

מבצר אנטיפטריס (שם ידוע אך שגוי) מתגלה מחדש למבקרי האתר ומהווה נקודת עניין משמעותית בתל אפק. מידי שבת מחודש אוקטובר ועד סוף דצמבר, הזמינו מתנדבי האתר את המבקרים לפעילות מסתורית במיוחד במבצר שבתל אפק. המבקרים פגשו את המתנדבים בכניסה למבצר וקיבלו מהם דף פעילות.

הפעילות הביאה את המבקרים להסתובב ברחבי המבצר ולהיחשף לפרטים הקטנים והמיוחדים שבו. פעמיים במהלך הפעילות, יצא מתנדב לטיול מודרך במבצר והסביר למבקרים את חשיבות המיקום של התל וההיסטוריה שלו.

בשתיים מהשבתות בדצמבר, הצטרפה לפעילות הצגה של 'תיאטרון מקום' שלקחה את המבקרים למסע מעמיק, ססגוני ומשעשע על חייה של אחת הדמויות המרתקות והשנויות במחלוקת בהיסטוריה: "הורדוס – חיים שכאלה".

אין מקום מתאים יותר מהתיאטרון הרומי העתיק בגן לאומי ירקון לספר את סיפורו של הורדוס בונה העיר.

אומנם התיאטרון נבנה שנים רבות לאחר מותו, אך הוא משקף היטב את התרבות הרומאית.

מי היה המלך הורדוס – גאון או משוגע? מלך היהודים או עבד הרומאים?

התיאטרון קם לתחייה! מאות מבקרים התיישבו בתיאטרון והדי הצחוק והפנים המרתקות של הילדים, היו תענוג לעיניים.

הידעתם? הרומאים חוזרים.

במרץ 2020 יקומו שוב לתחייה המבצר, הקרדו והתיאטרון הרומי אשר יתמלאו בסוחרים אופייניים למקום ולתקופה, בסיפורי חידות ובמסע מרתק בין כותלי המבצר וסביבתו, מפגש עם אנשי המקום וכמובן הורדוס הגדול.

פטיש ומסמרים בני כ-1400 שנה התגלו ע"י משפחה

בחפירה ארכיאולוגית של רשות העתיקות בגן לאומי אושה העתיקה

דוברות רשות העתיקות

החפירה הקהילתית הגדולה של רשות העתיקות עם נוער ומתנדבים באושה, המזוהה כתחנה הראשונה של חכמי הסנהדרין בגליל, חשפה לאחרונה אתר יהודי מרשים ובו מקוואות טהרה, בתי בד וגתות, ששימשו לייצור שמן ויין בתנאי טהרה. גילוי החפצים בסמוך לסיגי ברזל, מעיד שתושבי המקום היהודים עסקו בייצור כלי עבודה מברזל בעת העתיקה.

כ-8,500 איש הגיעו בחג הסוכות לפעילויות חפירות ארכיאולוגיות עם רשות העתיקות ברחבי הארץ, אלא שאף אחד מהם לא דמיין שימצא את החפצים המזוהים ביותר עם שיר החג – פטיש ומסמרים מהתקופה הביזנטית, בני 1400 שנה. זה מה שקרה למשפחה מטורעאן שבגליל התחתון, אשר השתתפה באירוע החפירה שהתקיים באושה העתיקה שביער קרית אתא.

לדברי יאיר עמיצור ואיאז בשאראת, מנהלי החפירה מטעם רשות העתיקות, "באוצרות המדינה ידועים רק כ-20 פטישים עתיקים, ומתוכם רק 6 מהתקופה הביזנטית. המקורות מספרים שבאתר התקיימה תעשיית זכוכית עניפה, והיא אכן מתגלה בשטח בדמות גביעי יין וגושי זכוכית גולמית יפהפיים, ועכשיו אנו מגלים שתושבי אושה עסקו גם בייצור כלי עבודה מברזל בעת העתיקה. על כך מעידים הפטיש, שנמצא בסמוך לסיגי ברזל, מסמרים ופריטי ברזל נוספים".

מבט אווירי: גתות ולידן מקווה טהרה נחשפו באתר אושה העתיקה. צילום: אסף פרץ, רשות העתיקות

לצד התעשיות האלה, נחשפו בחפירה בתי בד משוכללים לייצור שמן זית וגתות להפקת יין, המלמדים שעיקר עיסוקם ופרנסתם של תושבי אושה היה עיבוד התוצרת החקלאית של עצי הזית והכרמים שגידלו באדמות הסמוכות לכפר. בסמוך לבית הבד ולגת הגדולה נחשפו שני מקוואות טהרה חצובים בסלע עם גרמי מדרגות ודפנות מטוייחים, המתוארכים לתקופה הרומית (לפני 1800 שנה). המקוואות מלמדים שהעוסקים במלאכה היו יהודים שהקפידו לטבול במי המקווה בתחילת כל יום עבודה על מנת לייצר שמן זית ותירוש בטהרה.

מי שחושפים את האתר כולו ומגלים אותו בשנה האחרונה הם בני נוער ומתנדבים, המשתתפים בחפירות ארכיאולוגיות של רשות העתיקות כחלק ממדיניות לקרב את הציבור למורשת שלו. במהלך השנה השתתפו בפעילות החינוכית באושה יותר מ-15,000 בני נוער ומשפחות, שחפרו באתר וחשפו את סודותיו המרתקים.

לדברי יאיר עמיצור, המנהל גם את פרויקט שביל הסנהדרין ברשות העתיקות, "היישוב היהודי של אושה בתקופות הרומית והביזנטית מוזכר רבות במקורות היהודיים כמקום בו התחדש מוסד הסנהדרין לאחר חורבן בית המקדש, ולאחר

כשלון מרד בר כוכבא בשנת 135 לסה"נ. הסנהדרין הייתה ההנהגה היהודית המרכזית, ובראשה עמד הנשיא רבן שמעון בן גמליאל השני ובנו רבי יהודה הנשיא, שישבו באושה. כאן, באושה, תיקנו חכמי הסנהדרין תקנות שאיפשרו לעם היהודי להתאושש מתוצאות המלחמה ברומאים, ולשקם את חיי הקהילה בגליל. המקורות היהודיים מזכירים את חכמי הסנהדרין שחיו באושה וביניהם רבי יצחק נפחא, שככל הנראה התפרנס מייצור זכוכית. גביעי היין וגושי הזכוכית הגולמית הרבים שנמצאו ברחבי האתר, אכן מעידים שתושבי אושה היו מיומנים באומנות ניפוח זכוכית וייצור כלי שולחן וכלי תאורה עדינים. בנוסף, המקוואות שנחשפו באתר מעידים על ההקפדה של חכמי הסנהדרין בענייני טומאה וטהרה.

הפטיש והמסמרים בני ה-1400 שנה שנחשפו באושה. צילום: יולי שורץ, רשות העתיקות

הפעילות באושה מתקיימת במסגרת שביל הסנהדרין שיזמה רשות העתיקות, העובר בתחנות נדודי חכמי הסנהדרין וחוצה את מרחבי הגליל מבית שערים ועד טבריה. החפירה באושה נמצאת בעיצומה ומתוכננת להימשך במהלך השנה הקרובה בהשתתפות אלפי תלמידים, בני נוער ומתנדבים. כן מתוכננים בה ימים פתוחים ואירועי שיא למשפחות ולקהל הרחב.

נר עם סמל מנורה וכף תמר שנחשף בחפירות אושה. צילום: יולי שורץ, רשות העתיקות

חפירת הצלה לאורך קיר הגומחות המערבי במתחם הפולחני לפאן בשמורת הבניאס

פרופ' עדי ארליך וד"ר רון לביא - המכון לארכיאולוגיה ע"ש זינמן באוניברסיטת חיפה
צילום: משלחת החפירות

במהלך חודש נובמבר נערכה חפירת קצרה של שמונה ימים בשמורת הטבע בניאס, במתחם הפולחני לאל פאן שבמדרגת הסלע מעל נביעת נחל חרמון (רישיון רע"ת B479/2019, היתר רטי"ג 19-A066). החפירה התבצעה ביוזמת רשות הטבע והגנים ובמימונה, ומטעם המכון לארכיאולוגיה ע"ש זינמן באוניברסיטת חיפה. אנו מודים לד"ר יוסי בורדוביץ וד"ר צביקה צוק, לעופר שנער מנהל השמורה ולעובדיה, לד"ר דרור בן יוסף, ליהונתן אורלין ולצוותי השימור של רטי"ג במחוז צפון, ולחיים ממליה ואורן זינגבוים ממרחב צפון של רשות העתיקות.

החפירה הוגדרה כחפירת הצלה שמטרתה לנקות ולחשוף את אזור קיר הגומחות המערבי של המתחם, אשר נחפר בעבר על ידי ד"ר צבי מעוז, כדי לאפשר את שימורו. קיר זה נמצא בחזית מערת פאן ולאורך המצוק המערבי, והוא כולל ארבע גומחות מעוגלות ומרובעות לסירוגין, הבנויות אל המצוק באבני גיר השקועות בצמנט אפור, ומצפון להן גומחה מרובעת גדולה יותר, שלדעת מעוז תחמה את האדיטון (קודש הקודשים) של המקדש (איור 1).

איור 1: מבט מערבה אל קיר הגומחות (המערה מימין לתמונה)

מצפון לגומחות נמצאת המערה הטבעית במצוק הסלע. מעוז הציע שזהו האוגוסטאום שבנה הורדוס באתר, כמסופר אצל יוסף בן מתתיהו. במהלך כעשרים וחמש שנים שחלפו מאז תום חפירות מעוז, קיר הגומחות נפגע, חלקים ממנו הידרדרו, והוא כיום נוטה בזווית מסוכנת.

בראשית החפירה פונו אבני מפולת ופריטים אדריכליים על ידי טרקטור. לאחר מכן נפתחו מספר אזורי חפירה לאורך הקיר, ובנקודה אחת אף מעט רחוק ממנו. כמעט בכל אזורי החפירה הממצא הוא מעורב, ובעיקר הלניסטי, רומי, ביזנטי וממלוכי, ורק בנקודות בודדות התגלתה קרמיקה רומית נקייה.

נחשפו מפלסי החפירה של מעוז ושקי חול שהונחו בתום חפירתו. החפירה המצומצמת שערכנו לא סייעה בתיארוך המבנה אך הבהירה אלמנטים שונים באדריכלות שלו לתקופותיו השונות.

איור 2: הפתח המערבי המקורי של המקדש. ברקע, המערה שבגב המקדש

בחזית המקדש המרוחקת מהמערה נחשף הפתח המערבי מבין

איור 3: בצד שמאל – תיקון מאוחר בבסיס גומחה
2. במרכז קיר מאוחר הניגש לקיר הגומחות,
ולמרגלותיו קירות נוספים וקטע פסיפס

פתחי המקדש, שחלקו
כבר נחפר על ידי מעוז
(איור 2). הפתח בנוי
אבני גזית ולו מעין בית
שער קטן. רצפתו
המקורית חסרה. לפני
השער ומחוץ למקדש
התגלה מפלס אבנים
ששימש כתשתית
לרצפה בקדמת
המקדש, ככל הנראה

בשימוש משני. לאורך המצוק המערבי בחלקו התחתון נחשף בחלקים הקיר
שבבסיס הגומחות. בנקודות מסוימות הוא חסר או פגוע, למשל באזור גומחה 2,
שמתחתיה יש אבנים גדולות שאינן חלק מהקיר המקורי, כמו גם קיר מאוחר
הניגש לקיר הגומחות (איור 3).

איור 4: הפסיפס למרגלות גומחה 2

למרגלות גומחה זו התגלה פסיפס פשוט וצבעוני בעל רקע לבן
עם דגמים גאומטריים (איור 4). מעניין לציין כי פסיפס זה
הוא בגובה סף הכניסה מדרום, וסביר ששימש באחד משלבי
המקדש בעת העתיקה.

גומחה 4 המרובעת לא השתמרה, ולמרגלותיה נחשפו מזבח
ושבר של קונכיה, כנראה פריט שעטר את חלקה העליון
(איור 5).

איור 5: מזבח ושבר קונכיה למרגלות גומחה 4

בעוד שארבע הגומחות המעוגלות והמרובעות לסירוגין הן בגודל דומה, הרי שהגומחה החמישית והצפונית ביותר, נמצאת במרחק מה מהן והיא גדולה יותר (**איור 6**). מולה, ממזרח, חשף מעוז את הגומחה המקבילה לה, והציע שבין שתיהן נמתח האדיטון של המקדש, שבגבו המערה, ומתחתיו היה החלל המקודש ששימש כמעבר אל מקום הנביעה. אזור זה נהרס בשנים האחרונות על ידי גושי סלע שהתמוטטו מהמצוק והרסו את קיר הגומחות וקיר מאוחר שניגש אליו. באזור זה ניכרים החללים בסלע עליהם דיווח מעוז. ממזרח לגומחה התגלה פסיפס לבן עם דגמים עגולים צבעוניים (**איור 7**).

מבחינת חלקי המבנה, החפירות העלו שברי רעפים, לוחות שיש לריצוף ולחיפוי קירות, וקטעי פסיפס, ובמקומות שונים גם סימני צמנט אפרפר. אלו שימשו את המבנה בשלביו השונים. בשלב זה לא ניתן לקבוע את תאריך הקמתו, משך חייו ומועד הריסתו, ואנו מקווים לחזור ולחפור את שאר חלקי המקדש על מנת לפענח את קורותיו.

איור 7: קטע פסיפס ממזרח לגומחה 5

איור 6: גומחה 5. משמאל גוש סלע שהתמוטט והרס את הגומחה

חפץ מעצב, חפירות אושה, התקופה הביזנטית
תצלום: קלרה עמית, רשות העתיקות

רשות העתיקות מרחב צפון, אוניברסיטת חיפה
ומוזיאון הכט מתכבדים להזמין אתכם ליום עיון

חפירות ומחקרים בצפון הארץ

יום חמישי, 23 בינואר 2020
אודיטוריום מוזיאון הכט, אוניברסיטת חיפה

8:30 התכנסות

9:00-9:40 מושב פתיחה וברכות

י"ר: שונית מרמלשטיין, מנהלת ואוצרת מוזיאון הכט
עידו יצחקי, סגן נשיא ודיקן המחקר, אוניברסיטת חיפה
ישראל חסון, מנהל רשות העתיקות
כמיל סארי, ארכיאולוג מרחב צפון, רשות העתיקות
פעילות המכון ללימודי ים ע"ש רקנאטי בשנת 2019
אסף יסעור-לנדאו, אוניברסיטת חיפה
פעילות המכון לארכיאולוגיה ע"ש זימן בשנת 2019
איילת גלבע, אוניברסיטת חיפה
פעילות מרחב צפון רשות העתיקות בשנת 2019
קרן קובל-פארן, רשות העתיקות

9:40-11:00 מושב ראשון: צפון הארץ בתקופת הברזל

י"ר: צבי גרינהוט (רשות העתיקות)
הנמל מתקופת הברזל של חל דור
אסף יסעור-לנדאו (אוניברסיטת חיפה)
היו או לא היו? מבט מחדש על שכבות החורבן בחצור בתקופת הברזל 2
והשלכותיו על הכרונולוגיה, הרצף הסטריגרפי והשחזור ההיסטורי של
ממלכת ישראל
הראל שוחט ואיילת גלבע (אוניברסיטת חיפה)
הקרנוס מסאסא במבט מעמיק
ערן אריה (מוזיאון ישראל, ירושלים) ויובל גורן (אוניברסיטת בן-גוריון בנגב)
חורבת טבת והמרחב הכפרי של עמק יזרעאל בתקופות הברזל והפרסית
עומר סרגי (אוניברסיטת תל אביב) וקרן קובל-פארן (רשות העתיקות)

11:00-11:30 הפסקת קפה

11:30-12:30 מושב שני: צפון ולענין א'

י"ר: ראובן ישורון (אוניברסיטת חיפה)
ארכיאולוגיה ניסויית וצריכת לטאות ונחשים בתרבות הנאטופית
מעין לב, מינה וינשטיין-עברון וראובן ישורון (אוניברסיטת חיפה)
החפירות בעין ציפורי ותורמותן להבנת היישוב הכלקוליתי באתר
נועה שתיל (רשות העתיקות)
אתר הברונזה הקדומה 1 בדור דרום: תוצאות חפירה ראשונה מספקות עדות
ליחסי גומלין בין חוף הכרמל לפני הארץ
רועי ניקלסברג, רות שחק-גרוס ואסף יסעור-לנדאו (אוניברסיטת חיפה)
החפירות המחודשות בתל קשיון: סיכום ראשוני
אמיר גולני ואורי ברגר (רשות העתיקות)

תל חצור: עונת החפירה השלושים
שלומית בכר (אוניברסיטת חיפה) ואמנון בן-תור (האוניברסיטה העברית
בירושלים)

הקנקנים הפערוריים מתקופת הברזל 2א ותפקידם במערכת המנהלית
בממלכת ישראל (ההרצאה באנגלית)
מדלין בוצ'ר (אוניברסיטת תל אביב)

12:30-13:30 הפסקת צהרים

13:30-14:30 מושב שלישי: צפון ולענין ב'

י"ר: רות שחק-גרוס (אוניברסיטת חיפה)
בית המלאכה של הקדר של Islamic Cream Ware בטבריה
ירדנה אלכסנדר (רשות העתיקות)
הספינה 'מעגן מיכאל B': סיכום שש עונות חפירה
דבי צויקל (אוניברסיטת חיפה)
בין רמלה לטבריה: כלי בישול מסטיאטיט בתקופה האסלאמית הקדומה -
תפוצה וחשיבות בצפון הארץ
ברק צין (רשות העתיקות) ודני רזנברג (אוניברסיטת חיפה)
נוף היישוב בתקופה האסלאמית הקדומה בלונד אל-אורדון: טמרה כמקרה מבחן
עומר זיראן ווליד אטרש (רשות העתיקות)
המבצר הצלבני של דור (ההרצאה באנגלית)
שרה לנטוס, אסף יסעור-לנדאו, גיל גמבש ורביע חמיסה (אוניברסיטת חיפה)
ממצאי מתכת ממבצר מנופרט הצלבני
יפה חושק (רשות העתיקות) ואדריאן בועז (אוניברסיטת חיפה)

14:30-15:00 הפסקת קפה

15:00-16:40 מושב רביעי: צפון הארץ בתקופות הרומית

והביזנטית

י"ר: ווליד אטרש (רשות העתיקות)
עונת חפירות רביעית (2019) במחנה הלגיון הרומי בלגיו
יוסף טפר (רשות העתיקות), סוזן כהן ומתיו ג' אדמס (מכון אולברייט למחקר
ארכיאולוגי)
שימוש מחודש בחותמות עתיקים בתקופה הרומית לאור חותם מבית שערים
עדי ארליך (אוניברסיטת חיפה)
מים בקצה העיר: חידושים בחקר מערכת המים העתיקה של ציפורי
צביקה צוק, יוסי בורדוביץ' ודרור בן יוסף (רשות הטבע והגנים)
דיר עזי: החפירות החדשות בבית הכנסת
אורן זינגבוים (רשות העתיקות)
חיי יום-יום של חכמים באושה העתיקה
יאי עמיצור (רשות העתיקות)

חידת חודש דצמבר 2019

(פתרונות עד 6.1.2020 בלבד)

פתרון חידת חודש אוקטובר-נובמבר 2019

הפתרון: האריה 'שומר הסף' ברצפת הפסיפס של בית הכנסת בבית אלפא – גן לאומי בית אלפא. התקופה הביזנטית – מאה 6 לספירה.

פתרו נכונה לפי הסדר: דני הרמן, דבורה יונאי וגליה דורון, אסף אברהם, שקמה בדני אביטן, ניר נדיבי, שיר לפיד, אריק פרידמן, ד"ר עמית הורן, ד"ר אייל ברוך, ד"ר נילי גרייצר, ד"ר אבי לבסקי וראובן גפן. ואם שכחתי מישוהו איתו הסליחה.